

Kongresni cikel »realnega socializma«

Z 10. kongresom Poljske združene delavske partije (PZDP), ki je bil zadnje dni junija in prve dni julija v Varšavi, se je končal redni petletni cikel partijskih kongresov v vzhodni Evropi, v deželah tako imenovanega realnega socializma. Cikel se je začel s 13. kongresom Madžarske socialistične delavske partije (MSDP), ki je bil že marca leta 1985; novembra istega leta mu je sledil še 13. kongres KP Romunije. 27. kongres sovjetske partije, ki je nedvomno daleč najpomembnejši tovrstni dogodek v deželah »realnega socializma«, je bil konec februarja in v začetku marca 1986. Takoj za njim so sledili 17. kongres KP Češkoslovaške (konec marca), 13. kongres KP Bolgarije (prva polovica aprila) in 11. kongres Enotne socialistične partije Nemčije (ESPN) proti koncu aprila; tri mesece kasneje se je – kot že rečeno – cikel zaključil s poljskim kongresom.

Čeprav so kongresi v normalnih okoliščinah bolj politično-propagandni kot vsebinski dogodki, pa vsi skupaj vendarle nudijo zanimivo pregledno podobo »stanja duhov« na področju uradne politike. Tokratni cikel je bil toliko bolj zanimiv zaradi dogajanj v Sovjetski zvezi, kjer je novo vodstvo z novo politiko, ali vsaj z novim odnosom do politike, sprožilo vrsto dilem, spričo katerih ni mogla ostati ravnodušna nobena partija iz dežel »realnega socializma«. Pričakovati je bilo celo, da bodo odmevi na sovjetski kongres v bistvu najpomembnejša tema vseh ostalih kongresov.

To seveda ni moglo veljati za Madžarsko in Romunijo, kjer sta bila kongresa pred sovjetskim. Do takega časovnega premika je prišlo še v šestdesetih letih in seveda ni čisto naključen, čeprav uradne interpretacije vztrajajo pri goli naključnosti; v resnici je tudi posledica želje obeh partij, da ju sklepi sovjetskega kongresa ne bi preveč zavezovali, čemur se je pač težko izogniti, kadar se nek kongres sestaja tako rekoč tik za sovjetskim. To je seveda še posebej pomembno za partije, ki ne čutijo potrebe vedno in v vsem povzemati tekoče sovjetske usmeritve in gesla, kar v polni meri velja za madžarsko, svoje čase pa je veljalo tudi za romunsko partijo.

Zaradi te »predčasnosti« omenjena kongresa seveda nista primerljiva s sovjetskim, pa tudi kot zanesljiv odmev na politiko novega sovjetskega vodstva ju ni mogoče obravnavati, saj je bil predvsem madžarski kongres kar dobro leto pred sovjetskim in torej še v času, ko je bilo možno osnovne poteze politike novega sovjetskega vodstva še bolj slutiti kot pa razločno dognati. Prav zaradi tega je bilo na madžarskem kongresu opaziti mešanico velike previdnosti ter odločnosti nadaljevati z gospodarskimi in družbeno-političnimi reformami. Dokumenti madžarskega kongresa so sestavljeni tako, da je na njihovi podlagi moč zagovarjati politiko pospeševanja ali zaviranja reformnih prizadevanj, odvisno pač od tega, kakšne so

sprotne zunanje in domače okoliščine. Poznejši razvoj je pokazal, da so zunanjepolitične razmere – pri čemer so pomembna seveda predvsem stališča Sovjetske zveze – še kar naklonjene reformizmu, kajti vedno jasneje se je začelo kazati, da novo sovjetsko vodstvo pri ocenjevanju drugih socialističnih držav v svojem taboru bolj zanimajo učinkovitost in rezultati, kot pa ideologija – dokler seveda vse ostaja v nedotakljivih okvirih spoštovanja sovjetskih blokovskih interesov. Skratka, lahko rečemo, da je po madžarskem kongresu razvoj dogodkov v vzhodni Evropi in zlasti v Sovjetski zvezi tekkel v smer, ki je ugodna za madžarska reformna iskanja in prizadevanja.

Romunija je seveda bistveno drugačen primer. V šestdesetih in deloma še v sedemdesetih letih se ni hotela neposredno navezovati na vsakokratne sovjetske kongresne izkušnje predvsem zato, ker je zagovarjala vrsto posebnih stališč do mnogih mednarodnih vprašanj, zlasti še do vprašanj odnosov med socialističnimi državami in ideologije teh odnosov (socialistični internacionalizem, enotnost, omejena suverenost itd.). Sredi osemdesetih let je romunska politika spričo hude gospodarske krize in slepe ulice v družbenem razvoju veliko bolj »uvrščena« ob Sovjetsko zvezo in od nekdanje uporniške neodvisnosti ni ostalo domala nič več. Sodobni romunski problemi so predvsem, kako premagati kritične gospodarske in socialne razmere ter pri tem ohraniti tisti družbenopolitični okvir, katerega osnova sta vse bolj osebni kult in osebna oblast predsednika Ceausescuja in njegove družine. Spričo takšnih okoliščin, ki se zdijo boljčasne kot trajne, je položaj in dogajanje v Romuniji trenutno težko primerjati z drugimi deli »realnega socializma«.

Madžarski in romunski kongres sta bila nekaj posebnega torej že zaradi svoje »predčasnosti«, vsi drugi pa so morali seveda upoštevati, kaj se je zadnje dni februarja in prve dni marca dogajalo v kremeljski kongresni palači v Moskvi. O 27. kongresu KPSZ je bilo že dovolj prikazov in ocen, zato se tu lahko omejimo le na povzetek nekaterih najbolj osnovnih značilnosti, ki jih je pač treba imeti pred očmi tudi ko govorimo o drugih, zlasti poznejših kongresih v vzhodni Evropi.

Predvsem je sovjetski kongres dovolj prepričljivo pokazal, da je novo sovjetsko vodstvo zares prepričano, da je v deželi treba korenito spremeniti dosedanje delo in obnašanje; javno in odkrito je bilo rečeno, da obstaja ne le gospodarska kriza, ampak tudi kriza družbenega življenja in morale; zmagalo je mnenje, da je treba kreniti na pot reform. Generalni sekretar partije Mihail Gorbačov in predsednik vlade Nikolaj Rižkov sta celo izrekla magični besedici »radikalna reforma«. Magični zato, ker zadnjih dvajset let v sovjetskem političnem besednjaku beseda »reforma« ni bila zaželena in kdor jo je v ZSSR ali v tujini uporabljal, je tvegala, da bo kaj hitro obtožen revizionizma, oddaljevanja od obče veljavnih načel socializma in podobnih grehov.

Po 27. kongresu je beseda »reforma« dobila izrazito pozitiven politični predznak, kar je seveda velikega pomena za samo Sovjetsko zvezo in ves

njen blok. To seveda še ne pomeni, da so reforme, gospodarske in druge, že tu; do njih bo še dolga in ne lahka pot; tudi ni še nobenega zanesljivega jamstva, da bo sploh kdaj pripeljala do njih. Nedvomno pa so za zdaj tu predvsem tri stvari, lahko bi jim rekli tudi predpogoji, za razvoj v smeri reform. To so:

Prvič, kadrovska revolucija, čistka ali kakorkoli ji že rečemo, ki je temeljito pretresla ves partijski in državni aparat od najvišjega vrha do tal. Na položaje so prišli novi ljudje, večinoma mlajši in bolj izobraženi, ki – kar je gotovo najpomembnejše – svoj pogosto hitri vzpon dolgujejo novemu vodstvu Gorbačova in so že zato vdani njegovi politiki in zamisljivim.

Drugič, močno poudarjeno vzdušje kritične presoje gospodarskega stanja, družbenega življenja in morale, ki omogoča, da se o razmerah govori bolj odkrito. Tako nastaja veliko bolj resnična podoba stanja, funkcioniranja in morale sovjetske družbe, ki ni prav nič roznata, ki pa je mobilizacijska in deluje kot prepričljiv argument za nujnost reform.

Tretjič, tu je spisek konkretnih sprememb, ki jih novo vodstvo name-rava uresničiti na gospodarskem področju. Njihov skupni imenovalec je krepitev ekonomskih zakonitosti in blagovno denarnih odnosov; obljubljen je večja samostojnost podjetij (tudi kolhozov in sovhozov) tako kar zadeva planiranje, kot tudi razpolaganje z nadplanskimi dobički; obljubljen so večje možnosti za boljše materialno stimulacijo podjetij in posameznikov ter zmanjšanje sedanje uravnilovke; obljubljen je tudi, da bodo omejili neposredno vmešavanje administracije v gospodarstvo.

Vse to samo po sebi pravzaprav niso novosti, ampak gre za spoznanja, ki so jih – vsaj na gospodarskem področju – skušali uveljaviti že z gospodarsko reformo v začetku šestdesetih let, ki pa ni bila nikoli uresničena. Tudi v letih »stagnacije« (kot temu poluradno zdaj pravijo), ko je bil na čelu politike Leonid Brežnjev, tem idejam sicer niso odrekli veljavnosti, je pa vendarle ves mehanizem sistema deloval mimo njih ali celo proti njim. Novo je torej predvsem to, da Gorbačov in njegovo novo vodstvo očitno mislijo, da se je reforme treba resno lotiti, ker je to pogoj za modernizacijo in bolj učinkovito funkcioniranje celotnega sistema, s tem pa tudi pogoj, da Sovjetska zveza obdrži korak v oboroževalni tekmi, kar je zanjo seveda eksistenčno in daleč najpomembnejše vprašanje. Temu je podrejeno vse in učinkovitost sistema je tisti skupni imenovalec ali najvišje načelo, ki zdaj vodi sovjetsko politiko doma in v mednarodnih odnosih, posebej tudi v odnosih z drugimi članicami vzhodnega bloka. Zahteva po učinkovitosti je bila tudi glavno sporočilo 27. kongresa KPSZ.

Gledano v tej luči je bilo seveda več kot logično pričakovati, da bodo duhá sovjetskega kongresa povzeli tudi drugi vzhodnoevropski kongresi, zlasti še, ker tudi drugim članicam bloka ne bi škodilo več učinkovitosti. Kot prvi za sovjetskim je bil konec marca v Pragi 17. kongres KPČ, ki je bil hkrati tudi že prvo vsaj delno presenečenje. Medtem ko je sovjetski kongres kar prekipeval od kritik in zahtev po »temeljnih spremembah«, je

bil duh praškega kongres prav nasproten: vse je v redu, politika je bila ves čas po letu 1969 (po dokončni utrditvi sedanjega vodstva in odpravi zunanjih sledov »praške pomladi«) popolnoma pravilna, rezultati so dobri, nobene potrebe po kakšnih večjih spremembah ni.

Takšne ocene so podprli z nekaterimi številkami, ki pričajo, da je bil razvoj v zadnjih petnajstih letih (torej po kriznem obdobju konec šestdesetih let) v glavnem pozitiven, ne glede na nekatere krizne pojave zlasti v začetku sedemdesetih let. Tako se je na primer v tem času nacionalni dohodek povečal za 81 odstotkov, industrijska proizvodnja pa za 97 odstotkov. Po življenjski ravni je Češkoslovaška že od nekdaj med vodilnimi vzhodnoevropskimi državami, v navedenem obdobju pa si je ta položaj še utrdila. Navajali so podatke, po katerih pride na sto gospodinjstev kar 145 pralnih strojev, 125 televizijskih sprejemnikov in 49 avtomobilov. Povprečno pojedjo Čehi in Slovaki po 83,3 kilogramov mesa na leto, zaslužijo pa okroglih (seveda gre za povprečje) 3000 kron na mesec, kar znaša po uradnem tečaju 300 dolarjev, po »črnem« (ki je običajno realnejši) po 100 dolarjev. Ta osnova naj bi bila dobro izhodišče za novo naraščanje nacionalnega dohodka (18–19 odstotkov), industrijske proizvodnje (15–18 odstotkov) in kmetijstva (6–7 odstotkov) do leta 1990, pri čemer naj bi več kot 90 odstotkov naraščanja dosegli z višjo storilnostjo.

To so seveda ugodni rezultati, ki pa bi jih bilo mogoče zlahka relativizirati in prikazati v drugačni luči (če bi za to obstajal politični interes), če bi npr. načeli tudi vprašanje kakovosti proizvodnje, njene dejanske stroške, usklajenost s sodobno ravniyo tehničnega, znanstvenega in tehnološkega razvoja, če bi načenjali vprašanja gospodarske strukture, konkurenčnosti na svetovnem trgu, hudega uničevanja življenjskega okolja in podobno. Toda v vodstvu očitno ni bilo ne želje ne potrebe po odpiranju tistih vprašanj, ki bi zahtevala tudi kritičen pristop.

Formalno je bila kritičnost sicer prisotna, in to na najvišji ravni, v nastopih Gustava Husaka, ki je med drugim dejal tudi naslednje: »Treba je odločno odpraviti vse negativne pojave in vse, kar ovira napredek, kot tudi neuresničevanje leninskih načel. Kritični duh mora prežemati delo partije od baze do vrha.« Tod ta posplošena zahteva po kritičnosti je ostajala načelna, niso ji sledile ne konkretne kritike ne nadaljnje razvijanje teže o »kritičnem duhu«; delegati so očitno že vnaprej vedeli, da mora biti vsebina kongresa potrjevanje pravilnosti dosedanje politike in njenih nosilcev. V tem duhu so izzveneli domala vsi kongresni govori.

Resda je bilo nekaj redkih izjem, ki so opozorile, da glavna kritična sporočila sovjetskega kongresa vendarle odmevajo tudi med češkoslovaškimi komunisti in da bi tudi ta kongres lahko dobil drugačen ton, če bi bilo vodstvo za to. Tako je na primer prvi sekretar zahodnočeške partijske organizacije Josef Medvald izrazil v svojem nastopu vznemirjenje, ker člani partije oklevajo s kritiko in samokritiko. »Sedemindvajseti kongres KPSZ močno odmeva in to ne samo v partijskih vrstah«, je dejal. »Ljudje govorijo o tem, delajo primerjave, pojavljajo se tudi nekateri dvomi.

Sprašujejo se, ali smo pripravljeni kreniti po isti poti«. To je bil sicer zelo jasen očitek premajhni kritičnosti in samokritičnosti češkoslovaškega kongresa in poziv k posnemanju sovjetskega zgleda, vendar ni naletel na odmev. Velika večina delegatov je ostala v mejah potrjevanja doseženega in pohval dosedanji politiki.

Logična posledica take usmeritve je tudi to, da v najvišjem partijskem vodstvu ni prišlo do nobene omembe vredne spremembe. V desetčlanskem politbiroju ni niti enega novega imena, vsi člani so starejši od 60 let, vsi so preizkušeni tvorci in voditelji »normalizacije« po letu 1968. Tudi pred kongresom ni bilo večjih kadrovske sprememb v partiji, nekaj več jih je bilo le v gospodarstvu, kjer so v zadnjem letu odstavili in zamenjali precej direktorjev in drugih gospodarskih voditeljev. Vendar se vse to ne more niti zdaleč primerjati s pravim kadrovskim viharjem, ki je zadnje leto dni divjal in pometal po sovjetskem partijskem in državnem aparatu.

Naslednje kongresno dejanje je bilo v Sofiji, kjer je bil v drugem tednu aprila 13. kongres bolgarske partije. Ta kongres je potekal v bolj dramatičnih, nejasnih in delno celo protislovnih okoliščinah kot češkoslovaški. Predvsem je prav zadnji dve leti stanje v Bolgariji v vsakem pogledu manj stabilno. Po relativno uspešnem razdobju gospodarskega razvoja zlasti konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let, je prav v zadnjih dveh letih prišlo do resnejših zastojev. V industriji je izbruhnila huda energetska kriza (v precejšnji meri zaradi manjših sovjetskih dobav nafte), ki je terjala vrsto drastičnih varčevalnih in omejitvenih ukrepov. Kmetijstvo je – po uradni verziji – doživelo tri zaporedna sušna leta, kar je neposredno vplivalo na izvoz in založenost domačega trga. Sicer previdna gospodarska reforma, ki so jo začeli uresničevati v začetku osemdesetih let, je naletela na birokratsko blokado in povzročila nekatere notranje spore.

Na političnem področju je naraščajoča militantnost bolgarskega nacionalizma prerasla v oster konflikt z močno turško manjšino, ki so jo začeli nasilno bolgarizirati, kar je ustvarilo neprijetno ozračje doma in delno v bolgarskih mednarodnih odnosih. Zelo neprijetno je delovala tudi občutna ohladitev bolgarsko-sovjetskih odnosov, ki se je pokazala ne le v ostrejših sovjetskih pogojih za medsebojno trgovino, ampak tudi v nekaterih nenavadnih javnih kritikah s sovjetske strani na račun bolgarske gospodarske politike in celo v ravnanju samega Mihaila Gorbačova, ki je bil oktobra lani med obiskom v Sofiji neobičajno hladen in je med drugim javno izrekel komaj prikrito opozorilo, ko je dobesedno dejal: »Prijateljstvo med našima državama spominja na nekakšno trdoživo rastlino, toda tudi najbolj trdožive rastline je treba zalivati.«

Zaradi takega stanja je bilo pred kongresom precej ugibanj in špekulacij o tem, da utegne v Bolgariji priti do večjih sprememb vsaj na kadrovske področju, kar je bilo povezano tudi s tem, da je sam Todor Živkov pač star že 75 let in da je že 32 let na oblasti. Res je pred kongresom prišlo do znatnih kadrovske rokad na vseh ravneh – vsekakor najštevilnejših in najbolj pomembnih po tistih v Sovjetski zvezi – ki so sicer znatno pomla-

dile vodstvo, niso pa vidno vplivale na položaj in prestiž samega Todorja Živkova. Tako je na primer v začetku leta izpadel iz politbiroja Todor Božinov, človek, ki je veljal za enega najpomembnejših tvorcev »novega gospodarskega mehanizma«, ki je spričo težav v zadnjih dveh letih postal vprašljiv. Malo pred kongresom je Griša Filipov (ki je med drugim veljal za najbolj zvestega pristaša sovjetske politike) izgubil pomemben položaj predsednika vlade. Hkrati so zamenjali še pet ministrov (za strojogradnjo, energijo, metalurgijo, kemijo in komunikacije) ter izvedli nekaj večjih organizacijskih sprememb v državnem in gospodarskem aparatu. V politbiro so prišli štirje novi, relativno mladi ljudje – Andrej Lukanov (48 let), Čudomir Aleksandrov (49 let), Ognjan Dojnov (51 let) in Georgi Atanasov (52 let) – ki veljajo za moderne tehnokrate, za ljudi tistega tipa, kakršne v ZSSR tako močno forsira Gorbačov. Razlika je le v tem, da ti »bolgarski mladeniči« svoj hitri vzpon dolgujejo staremu Todorju Živkovu in da so mu, kot kaže, zvesti.

Tako je v Bolgariji kadrovsko in politično nastala neka mešanica, v kateri je zaenkrat še veliko nejasnosti. Predvsem ni jasno, kakšna bo nadaljnja usoda »bolgarske reforme«, kajti na kongresu jo je zamenjalo novo geslo: znanstveno-tehnična revolucija. Po zgledu Mihaila Gorbačova je tudi Todor Živkov glavno težišče prenesel na zahteve po novi tehnologiji, večji storilnosti, višji kakovosti, zaostreni disciplini in podobno. Kot bolgarska posebnost je morda ostalo nekaj več poudarjanja decentralizacije in precej glasno uveljavljanje gesla o samoupravljanju (ki pa ga ne gre enačiti s pomenom te besede v jugoslovanskem političnem jeziku, kajti samoupravljanje v bolgarski in drugih vzhodnoevropskih interpretacijah, vključno s sovjetsko, pomeni le več samostojnosti podjetij pri iskanju načinov in možnosti za uresničevanje od zgoraj zadanih planskih nalog).

V primerjavi z Gustavom Husakom je bil Todor Živkov na kongresu znatno bolj konkretno kritičen in je izstrelil nekaj ostrih puščic na račun slabega in nevestnega dela, kršitve predpisov, prisvajanja družbene lastnine, birokratizma in podobnih pregreh. Njegove tovrstne izjave so veliko bolj ustrezale duhu, kakršen je vladal na kongresu sovjetske partije, vendar ob tem ni moč prezreti, da so v Sofiji izjemno močno poudarjali tudi kontinuiteto in v bistvu pravilno politiko vse od znamenitega »aprilskega plenuma« leta 1956, ki uradno velja kot datum, ko se je dokončno uveljavila politika Todorja Živkova. Vse od tedaj je linija v bistvu pravilna in uspešna. Tako je torej bolgarski kongres potekal v znamenju vidnega prilagajanja »novi modi« v Moskvi, obenem pa v znamenju podpore kontinuiteti bolgarske politike in »očetu« te politike.

Ko govorimo o Bolgariji, seveda ni moč prezreti še nekega drugega dogajanja, ki sicer ni neposredno povezano s kongresom, je pa neločljivo povezano z bolgarsko politiko. Gre za nadaljnjo eskalacijo bolgarskega nacionalizma in obeh njegovih sestavnih delov – notranjega in zunanjega. Na znotraj so tokrat – kot že omenjeno – glavne žrtve Turki (teh je od 1–1,5 milijona), ki so tako kot pred desetletji Makedonci morali izginiti iz

uradnih statistik in najnovejšega popisa prebivalstva (decembra 1985). V Bolgariji živijo samo Bolgari – je uradna politika partije, ki jo je moč v državi, kjer je najmanj petina prebivalstva nebolgarskega, uresničevati samo s hudo prisilo. Navzven se eskalacija nacionalizma kaže predvsem v odnosu do Jugoslavije in SR Makedonije. Še pred kratkim je uradna bolgarska politika sicer zanikovala obstoj makedonske narodnostne manjšine v Bolgariji, vendar je priznavala, da v Jugoslaviji, v SR Makedoniji, nastaja nov, makedonski narod. Temu priznanju so postopoma dodajali očitke, da makedonski narod nastaja umetno in na antibolgarski osnovi, dokler v najnovejšem času ni vse več pisanja in dokazovanja, da pravzaprav tudi v Jugoslaviji in SR Makedoniji ni nobenega makedonskega naroda, da so to zgolj Bolgari, ki jim jugoslovanske oblasti ne pustijo izpovedovati njihove bolgarske narodnostne zavesti.

Vse to je res morda v določeni meri posledica ocen, da je kriza v Jugoslaviji tako huda, da je treba biti pripravljen za vsak primer in da je že zdaj treba izstaviti svoje račune za primer, če bi kriza v Jugoslaviji dobila dramatične razsežnosti (podobna logika bržda v novejšem času vodi tudi grške socialiste k zanikanju makedonskega naroda); toda tudi če gre za to, je vendarle res, da so takšna stališča mogoča samo v primeru, ko je celotna politična misel prežeta z nacionalizmom in če v njem vidi ne le izhod iz trenutnih težav, ampak trajen mobilizacijski element, politično usmeritev in nacionalni interes. Ne glede na vprašljivo vrednost tako pojmovanega nacionalizma, je dejstvo, da za njim nedvomno stoji tudi KP Bolgarije, saj sicer ne bi imel prav nobenih možnosti javnega izražanja.

Tretji po vrsti je bil v drugi polovici aprila 11. kongres Enotne socialistične partije Nemčije v Berlinu. Tudi dogajanja v zvezi s tem kongresom so bila po svoje protislovna. Na eni strani je bilo na njem najmanj čutiti moskovske odmeve, na drugi strani pa je dobil najbolj očitno, skoraj demonstrativno podporo prav iz Moskve.

Vzhodnonemški kongres je celo še bolj kot češkoslovaški potekal v znamenju pohval in zadovoljstva nad doseženim ter citiranja velikih uspehov v zadnjih petih letih; NDR se je povzpela na 10. mesto med najbolj razvitimi državami na svetu, gospodarska moč je naraščala za 4,4 odstotka letno, nacionalni dohodek se je povečal skoraj za četrtno, kar vse je posledica pravilne politike partije.

Vseh 49 govornikov na berlinskem kongresu je govorilo samo o uspehih in uspešno izpolnjenih nalogah, kar je pogoj za še večje uspehe v prihodnosti. Temeljili bodo na tehnični in tehnološko modernizaciji, ki jo bodo uresničili s še večjo pridnostjo, odgovornostjo, disciplino, s proizvodnimi tekmovanji ter s sedanjim sistemom državnega centralnega planskega vodenja in demokratičnim centralizmom v gospodarstvu. Nemška partija je sposobna uspešno se spoprijeti z novimi nalogami, ki jih prinašata čas in razvoj in zato ne potrebuje nobenih sprememb in reform. Erich Honecker je to zelo jasno povedal, rekoč: »Naša partija ravna v skladu s

časom in je dorasla vsem izzivom v kvalitetno novem obdobju do konca stoletja.

Spričo takih ocen in pogledov tudi ni bilo potrebe po večjih kadrovskih spremembah ne pred kongresom ne na njem. Vseh dosedanjih 18 članov politbiroja je zadržalo svoje položaje, čeprav je med njimi precej ljudi v poznih sedemdesetih letih, pridružili so se jim le štirje novi (tudi ne kaj dosti mlajši), tako da ima politbiro ESPN zdaj kar 22 članov, katerih povprečna starost je visokih 65 let.

Čeprav je bil kongres ESPN po tem, kako malo kritike in samokritike si je dovolil, pravo nasprotje sovjetskega, je bil vendar edini, ki se ga je kot vodja sovjetske delegacije udeležil sam generalni sekretar CK KPSZ Mihail Gorbačov, kar je bilo nedvomno dejanje posebnega političnega pomena. V svojem kongresnem nastopu je Gorbačov zelo jasno in trdno podprl politiko vzhodnonemške partije v njenem gospodarskem in siceršnjem razvoju. »Vaši načrti so veliki, toda realni, ker temeljijo na konkretnih rezultatih, uresničenih tako v vsej zgodovini republike, kot v zadnjih nekaj letih. Intenzivne metode so omogočile zagotoviti stalni tempo ravoja narodnega gospodarstva. Treba je izreči lepe besede na račun vaših izkušenj pri povezovanju znanosti in proizvodnje, racionalnem izkoriščanju gmotnih in delovnih virov ter širokem uvajanju dosežkov znanstveno tehničnega napredka v prakso . . . V Nemški demokratični republiki se povsod in na vsakem koraku vidi skrbna roka dobrega in varčnega gospodarja . . .«

Te pohvalne besede so močno odjeknile po vsem Vzhodu, kajti v njih je moč najti več različnih pomenov in sporočil. Prvo in najbolj očitno je, da Gorbačova, oziroma novo sovjetsko vodstvo, najbolj navdušujejo uspehi in da ga pri tem ne moti posebno, če pot k njim ni povsem enaka kot v Sovjetski zvezi. Očitno od Nemcev (in drugih) ne terja enake kritičnosti, oziroma zahtev po spremembah, kot to počne doma, če so le rezultati dobri. Drugo kar nemudoma in močno pada v oči je dejstvo, da so nemški uspehi doseženi v sistemu centraliziranega planiranja in »demokratičnega centralizma« v gospodarstvu, se pravi v »klasičnem« modelu ali sistemu, ki je v nemškem primeru očitno učinkovit. Zato je priznanje Gorbačova nemškim uspehom seveda tudi priznanje temu modelu. Ob tem je takoj treba spomniti, da Gorbačov in njegovo vodstvo doslej z ničemer niso nastopili proti Madžarski in njenim poskusom, pač pa nasprotno – ko je bil Gorbačov junija tik pred varšavskim vrhom v Budimpešti dva dni na uradnem obisku na Madžarskem, je to priložnost izkoristil za v bistvu brezrezervno podporo madžarski politiki, ki pa temelji na reformah in spreminjanju »klasičnega« modela. Omenimo že zdaj, da se je pozneje Gorbačov udeležil še kongresa poljske partije in da je tudi v Varšavi dal vso podporo politiki Jaruzelskega, čeprav je tudi to politika, ki je pač ni mogoče scela uvrstiti med »klasične« modele »realnega socializma«.

Stanje je torej takole: Gorbačov (in preko njega seveda novo sovjetsko vodstvo) je doslej pokazal mrzlo zadržanost in kaj malo prijateljskih

čustev do Romunije, kritiziral je in tudi ne ravno prijateljsko ukrepal do Bolgarije, zelo zadržan je do Češkoslovaške, izrecne pohvale in simpatije pa je namenil DR Nemčiji, Madžarski in Poljski. Nekateri tuji opazovalci in komentatorji so skušali v tem videti neke vrste generacijski konflikt v vzhodni Evropi, češ, da je Gorbačov izrazito rezerviran do »brežnjevcov«. Res je, da bi pod to oznako lahko uvrstili Todorja Živkova in Gustava Husaka, res je tudi, da sta se oba očitno prestrašila vala, ki je v Sovjetski zvezi tako neusmiljeno odplaval velik del aparata, ki je rasel in se oblikoval v senci Leonida Brežnjeva in preprečila podoben razvoj dogodkov pri sebi doma. Toda po teh merilih bi med »brežnjevcov« morali prišteti tudi Ericha Honeckerja. Na drugi strani pa ne Janos Kadar ne Nicolae Ceausescu (ki je sploh čisto poseben primer) ne Wojciech Jaruzelski niso ljudje, ki bi jih lahko poistovetili s takim »novim valom«, kakršen je prinesel na vrh Gorbačova. Očitno za njegov doslej izkazani odnos do zaveznikov v vzhodni Evropi razlogov ne gre iskati v kakšnih posebnih »generacijskih konfliktih«.

V resnici je stvar bržda precej bolj preprosta. Prav nič težko ni opaziti, da je Gorbačov namenil prijaznost in pohvale predvsem tistim, ki so tako ali drugače dokazali uspešnost. Zdi se kar precej očitno (glede na notranjo politiko novega sovjetskega vodstva pa tudi logično), da učinkovitost v sovjetskih očeh postaja pomembnejša od nekaterih togih ideoloških postavk. Morda je v tem treba iskati pravi smisel gesla »enotnost in različnost«, ki ga je Gorbačov že nekajkrat uporabil v zvezi z odnosi med članicami sovjetskega bloka. Če je temu res tako in če bo sovjetsko vodstvo zmožno in pripravljeno trajno tolerirati določeno, a večjo kot doslej, mero notranjih različnosti (seveda ob strogem spoštovanju osnovnega načela, da to ne sme ogroziti temeljnih sovjetskih notranjih in zunanjih interesov), če le-ta zagotavlja učinkovitost, potem gre za novost, ki bo pomembno vplivala na stanje in odnose znotraj tabora. Za časa Brežnjeva je bilo osnovno načelo »omejena suverenost« (čeprav tega izraza uradno seveda niso uporabljali), če pa se tendence, o katerih smo pravkar govorili, izkažejo kot realnost, bo to pomenilo uveljavitev novega načela – »omejenega pluralizma«.

S tem smo nekoliko prehiteli samo kongresno kronologijo; ostal je še 10. kongres Poljske združene delavske partije, ki je bil zadnje dni junija in prve dni julija. PZDP je v krizi, ki je izbruhnila poleti 1980 in ki v marsikakšnem pogledu še traja, doživela izjemno močan upad dejanskega vpliva, predvsem pa političnega in moralnega prestiža. Reševalo jo je predvsem dejstvo, da je Poljska članica sovjetskega bloka in da zato zanjo veljajo nekatera pravila, od katerih ne sme biti odstopanja. Med njimi je tudi pravilo, da ima oblast »klasična« komunistična partija sovjetskega tipa.

To dejstvo je upošteval tudi vojaški udar 13. decembra 1981, s katerim je preko generala Wojciecha Jaruzelskega in nekaterih drugih vojaških osebnosti v najvišjem partijskem vodstvu, tudi PZDP dejansko prišla pod

nadzor armade. Poznejši razvoj tega dejstva ni spremenil, ampak kvečjemu okrepil, kar je konec koncev tudi edina pot, ki je partiji zagotovila preživetje in ohranitev tiste življenjske moči, ki je potrebna, da formalno opravlja vlogo nosilca in hegemonu oblasti, kot zahteva obvezni obrazec »realnega socializma«.

Toda znotraj te obveznosti je tekel in še teče razvoj, ki v marsičem ni v skladu s tistim, kar je še do nedavna, zlasti v »eri Brežnjeva«, veljalo kot pravilo brez izjem. Predvsem kaže, da je dokončno in tudi v sferi oblasti zmagalo spoznanje, da je Poljska družba svetovnonazorsko in miselno pluralistična in da je s tem pač treba živeti. Še več, temu je treba prilagoditi tudi politični sistem, ki naj bi s pomočjo široke ljudske fronte – Patriotskega gibanja za narodno obnovo (PRON) – omogočil delovanje in sodelovanje ljudi in sil z različno svetovnonazorsko in politično usmeritvijo, vendar v okviru socialističnega sistema, ki bo sprejemljiv za sile, ki imajo zdaj oblast, in za Sovjetsko zvezo. Od prejšnjega obrazca se razlikuje tudi znatna krepitev vloge in delno celo samostojnosti sejma (parlamenta), državnega sveta, vlade in drugih državnih organov. Seveda ni treba posebej poudarjati, da ima po 13. decembru 1981 izjemno vlogo armada – bistveno večjo kot v katerikoli drugi državi »realnega socializma«.

Tako postopoma nastaja model, v katerem partija ni več glavni in edini nosilec dejanske oblasti, niti ni več nosilec političnega in moralnega prestiža. Raziskave javnega mnenja, ki so jih opravili letos spomladi, so pokazale, da največ ugleda uživajo armada, cerkev, državni svet, vlada in sejem.

Kje se je na tem spisku znašla partija, niso objavili, kar je bržda znak, da je bila hudo nizko.

Tak razvoj je tesno povezan s položajem in politiko Wojciecha Jaruzelskega in njegovih somišljenikov, ki predstavljajo najmočnejšo in najbolj organizirano gonilno silo političnega razvoja. Krepitvi njihovega položaja je bil posvečen tudi 10. kongres PZDP, ki je v tem pogledu tudi nedvomno uspel. Zelo viden zunanji znak tega so bile že številne kadrovske spremembe, ki sicer niso bile posebno dramatične, pač pa so bile pisane »na kožo« Jaruzelskega in njegove ekipe. V novem CK, ki ima 230 članov, je ostalo samo 55 prejšnjih članov, kar pomeni, da je ta organ povsem nov, sestavljen v skladu z interesi in potrebami politike, ki jo predstavlja Jaruzelski. V najožjem vodilnem organu, v politbiroju, ki ima odslej 15 namesto 13 članov, je kar devet novih ljudi, odpadlo pa je sedem dosedanjih članov. Imena ne povedo dosti, saj gre za izven Poljske skoraj neznane ljudi; toda med novimi člani so trije delavci, dva generala, predsednik novih sindikatov, drugi so pa visoki funkcionarji-strokovnjaki. Med odpadlimi sedmimi so večinoma ljudje, ki so veljali za predstavnike desnega ali levega krila v partiji.

Tako je torej novo partijsko vodstvo telo, v katerem je veliko strokovnjakov in malo »čistih politikov«, obenem pa je tesno združeno okrog

Jaruzelskega in njegovih pogledov. Podobna »operacija« je bila že prej opravljena v vladi, kjer so poleg generalov glavne položaje in večino dobili strokovnjaki. Ta proces je zaznaven tudi na drugih ravneh partijske in državne vodilne strukture, na samem kongresu pa je Jaruzelski napovedal, da ga bodo v prihodnje še bistveno pospešili in okrepili. Prihaja torej do vidnega »zatonu« in manjšanja vpliva politokracije, ki jo nadomešča strokovni izvedbeni aparat. To seveda krepi pomen in vlogo tistega političnega centra, ki je glavni načrtovalec političnega razvoja in nosilec najpomembnejših odločitev. To so seveda ljudje in sile, ki se zbirajo okrog generala Wojciecha Jaruzelskega, ki ima formalno in dejansko v rokah največ partijske, državne in vojaške oblasti.

Krepitev tega procesa je bil najvidnejši rezultat 10. kongresa PZDP. Spremljalo ga je tudi spoznanje, da si mora oblast zagotoviti čim širšo bazo, kar lahko doseže edino s tistim, čemur pravijo »politika nacionalnega sporazumevanja«. Njeno bistvo je iskanje širše baze oblasti, ki naj bi jo predstavljale različne politične sile in težnje, od sindikatov, najrazličnejših intelektualnih in umetniških zvez, neformalnih združenj, družbenih organizacij in gibanj, tja do same katoliške cerkve. Osnova zbiranja v tej široki ljudski fronti sta nacionalizem (v pozitivnem pomenu besede) in patriotizem, ki sta ne le tako zelo pri srcu osebno Jaruzelskemu, ampak sta tudi dejansko bržda edini skupni imenovalec, ki ga lahko sprejme znaten del Poljakov.

Naslednji mobilizacijski in združevalni dejavnik, na katerem želi graditi sedanje poljsko vodstvo, je gospodarska reforma, ki je na 10. kongresu znova dobila vso verbalno podporo. Njena smer je jasna: uvajanje ekonomskih zakonitosti v celotno sfero gospodarjenja ter hkratno večanje samostojnosti in samoupravljanja (v pomenu večje neodvisnosti pri odločanju) na eni in krepitev državnega nadzorstva in odgovornosti na drugi strani. Toda več ali manj jasna načelna izhodišča še ne pomenijo tudi hitre in gladke izvedbe. Močno ovire za to so tako na področju politike (kjer – kot je bilo večkrat rečeno na kongresu – močne konservativne sile v partijskem in državnem aparatu zavirajo reformna prizadevanja) kot na področju socialne politike, ki je na Poljskem izjemno občutljivo in kjer je ravnotežje zelo krhko. Velik del javnosti in v tem okviru tudi delavstva, sicer glasno terja reforme, vendar take, ki ne bodo prizadele že tako nizke življenjske ravni. Zaradi tega se zadeva z reformo zdi skoraj kot kvadratura kroga in na tem področju je v bližnji prihodnosti pričakovati skrajno previdno, postopno, mučno in kompromisov polno iskanje izhoda. Pa še to ne bo brez velikih nevarnosti.

To so torej glavne teme in okviri, v katerih se je gibal 10. kongres PZDP. Zdi se dovolj jasno, da se na Poljskem postopoma oblikuje v nekaterih pogledih precej spremenjen model »realnega socializma« (priznavanje določenega pluralizma, malce »odrinjena« vloga partije, močno poudarjena vloga armade, iskanje širše baze oblasti). To prizadevanje je novo, še razmeroma kratkotrajno in uspeh zato še negotov. Pomembno pa

je, da poljsko vodstvo pri tem vsaj za zdaj uživa sovjetsko soglasje in podporo.

Če ob koncu vržemo samo bežen pogled na najnovejši cikel partijskih kongresov v »realnem socializmu«, lahko rečemo, da sicer nikjer ni bilo kakih revolucionarnih novosti, da pa je v celoti v vzhodni Evropi vendarle opaziti precejšnjo notranjo neizenačenost glede želje in potrebe po spremembah; te težnje so najmočnejše in na zunaj najbolj dramatične v sami Sovjetski zvezi, medtem ko so najgloblje in najbolj dolgoročne nedvomno na Madžarskem. Neka posebna, za dosedanje razmere in izkušnje nova inačica modela nastaja na Poljskem. Vzhodnonemška, češkoslovaška in bolgarska partija so pokazale globoko željo ostati v starih, preizkušenih okvirih, pri čemer pa so razlike med njimi v tem, da je vzhodnonemška uspešna, češkoslovaška precej manj, bolgarska pa ima resne notranje in delno tudi zunanje težave. Romunska partija je s svojim specifičnim kriznim, kulturnim in nedemokratskim razvojem poseben primer, ki ga trenutno skorajda ni moč obravnavati v primerjavi z drugimi deželami »realnega socializma«; vprašanje je, kako dolgotrajna je lahko ta posebnost.

Skratka, v primerjavi z minulim skoraj dvajsetletnim obdobjem, z »ero Brežnjeva«, je vzhodna Evropa trenutno manj uniformirana, manj je videti obvezujočih pravil in obrazcev, zdi se, da je več tolerantnosti do iskanja različnih odgovorov in rešitev. Če bo nadaljnji razvoj ta vtis potrdil, potem izraz »omejeni pluralizem« morda res ne bo več samo domislica.